

Zajednica i vrijednosti. Politika u djelu Pavla Vuk-Pavlovića

Jolić, Tvrtko

Source / Izvornik: **Na Sjeveru s Pavlom Vuk-Pavlovićem. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog simpozija, 2018, 40 - 51**

Book chapter / Poglavlje u knjizi

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:261:985061>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Zajednica i vrijednosti. Politika u djelu Pavla Vuk-Pavlovića¹

¹ Tekst je doručena verzija izlaganja održanog na skupu ' Na Sjeveru s Pavlom Vuk-Pavlovićem'. Zahvaljujem se sudionicima skupa na korisnim komentarima i sugestijama.

Ključne riječi

Sažetak U ovom izlaganju namjera mi je istražiti neke politički relevantne termine koji se pojavljuju u djelima Pavla Vuk-Pavlovića. Posebna pozornost bit će posvećena Vuk-Pavlovićevom shvaćanju pojma zajednice i uloge pojedinca unutar zajednice. U izlaganju ću također ukazati na moguće poveznice između ideja koje je zastupao Vuk-Pavlović i stajališta koje iznose zastupnici komunitarističke političke filozofije.

Community and Values. Politics in the work of Pavao Vuk-Pavlović

Key words

Abstract In this presentation I intend to explore some of the politically relevant concepts that appear in the work of Pavao Vuk-Pavlović. Special attention will be paid to Vuk-Pavlović's understanding of the concept of community and the role of the individual within the community. In the presentation I will also indicate possible links between the ideas advocated by Vuk-Pavlović and the views expressed by the representatives of communitarian political philosophy.

Ovaj rad posvećen je onom što bi se grubo moglo označiti prikazom nekih elemenata političke filozofije u djelu Pavla Vuk-Pavlovića. Nije mi ambicija dati potpun i zaokružen prikaz svih relevantnih promišljanja koje je Vuk-Pavlović imao o pojavama i vrijednostima iz domene političke filozofije. U prvom redu usredotočit ću se na Vuk-Pavlovićev spis 'Zajednica i nazovizajednica' za koji smatram da nam može izložiti jedan pogled na neka temeljna stajališta Pavla Vuk-Pavlovića o naravi i uređenju političkih i društvenih odnosa. U ovom izlaganju iznijet ću osnovne teze koje Vuk-Pavlović zastupa u navedenom radu, a tiču se odnosa pojedinca i društva, važnosti slobode za osobnu izgradnju i oblikovanje zajednice te unutar-njim i izvanjskim prijetnjama koje prijete održanju i blagostanju onoga što Vuk-Pavlović smatra istinskom zajednicom. Pokušat ću te teze povezati s drugim njegovim stajalištima te smjestiti u širi okvir filozofskih rasprava o politici i društvu.

Sam tekst 'Zajednica i nazovizajednica' proširena je verzija predavanja koje je Pavao Vuk-Pavlović izložio na 2. međunarodnom kongresu za filozofiju znanosti održanom u Zürichu 1954. godine. To je razdoblje Vuk-Pavlovićeve 'druge mirovine', dakle vrijeme nakon umirovljenja 1951. godine i angažmana na Sveučilištu u Skoplju kamo odlazi 1958. godine. Tekst predavanja izvorno je objavljen na njemačkom jeziku u zborniku s navedenog kongresa. Na hrvatskom jeziku po prvi put je objavljen 1974. u knjizi *O značenju povijesnih smjeranja zajedno s druge dvije studije: 'Pogled na kulturnopovijesna smjeranja' i 'Značenje povijesne predaje'*.

Iako prilično kratak (samo devet tiskanih stranica u *Sabranim djelima*)², tekst je iznimno bogat idejama i otkriva nam autora koji angažirano promišlja društvene i političke izazove svoga vremena na njemu svojstven način. Ovdje bih istaknuo samo nekoliko glavnih teza na kojima počiva Vuk-Pavlovićevo razumijevanje društvenih odnosa.

Prije svega to je i) razlikovanje između pojedinca i osobe, ii) razlikovanje između kolektiva i zajednice, iii) inzistiranje na važnosti slobode u oblikovanju pojedinca u osobu i za

2 U nastavku ovog rada, gdje nije drugačije naglašeno, sve reference na Vuk-Pavlovićevo djela odnose se na treći svezak sabranih djela pod naslovom *Vrednota u svijetu* (Vuk-Pavlović, 2007).

udruživanje osoba u zajednicu te na koncu iv) poguban utjecaj političkog i društvenog nasilja na duhovnu opstojnost osobe i zajednice.

Na samom početku teksta Vuk-Pavlović ukazuje da je čovjek biće koje ima dvije strane – materijalnu i duhovnu, ili kako on to označava ‘tjelesno-duševnu’ i ‘duševno-duhovnu stranu’ (2007:113). Ta se dvojnost pretače i na društvo i na politiku, te Vuk-Pavlović društvene odnose gleda s dvije strane. S jedne strane nalazi se kolektiv kao skup individua, pojedinaca, koji nastaje kao udruženje kojemu je cilj zadovoljenje naših materijalnih potreba. Temelj na kojemu se grade takvi kolektivi jest gola moć. Prema Vuk-Pavlovićevim riječima: ‘Moć je izvor i pravilo, na osnovu čega se grade, ravnaju i uređuju odnosi, koji vladaju kolektivom...’ (2007:113-4). U oblikovanju kolektiva nema mjesta slobodnom izboru niti ljudskoj slobodi jer ‘veza članova takve društvene tvorbe nije u pravilu posljedak lične samoodluke, nije nipošto potpuno slobodna’ (2007:114). Nema jednakosti u odnosima između članova kolektiva, ‘nema u oštrom vidu jednakih jedinki, niti može u ‘prirodnome’ životnom prostoru biti neke potpune jednakosti između njih. Priroda ne poznaje istovjetnost u mnoštvu svojih bića’ (2007:114). Taj biološko-materijalni svijet jest područje nužnosti, moranja a ne trebanja. Dakle, kada Vuk-Pavlović ovdje govori o nepostojanju jednakosti, riječ je o nepostojanju faktične jednakosti a ne jednakosti u normativnom odnosno moralnom pogledu.

Za takve kolektive tipično je da postoji divergencija između vladara i onih kojima se vlada, a individualitet vladara i cjeline jača na štetu pojedinaca koji gube svoju izvornost postajući dio veće kolektivne povezanosti. U takvom kolektivu pojedinac se ne odlikuje ‘izvornošću, vlastitom inicijativom, istinskom i potpunom samostalnošću, ... slobodnom odlukom na osnovu nepritajene svijesti odgovornosti’ (2007:115). Potpunoj se slobodi, iako i ne slobodi u istinskom smislu, može približiti tek onaj pojedinac koji upravlja i vodi skupinu.

Sve negativnosti i ograničenja ljudske slobode i dostojanstva koja smo ranije opisali svojstvena su društvenim uređenjima koje čovjeka shvaćaju kao tjelesno-duševno, materijalno biće i koja društvenom životu pristupaju s ciljem da

**Zajednica i
vrijednosti.
Politika u
djelu Pavla
Vuk-Pavlovića**

—
Tvrtko Jolić

se osiguraju materijalne vrednote koje su ljudima potrebne za biološki opstanak. Međutim Vuk-Pavlović upozorava da čovjek ima i 'duševno-duhovnu' stranu. Upravo se tu čovjek obrazuje kao 'lice' ('osoba', 'persona') (2007:116). To je domena u kojoj se ostvaruju vrednote duhovnih dobara, koje su odraz 'osobnog bivstva' čovjeka. Kada govorimo o duhovnim dobrima, često smo ih skloni gledati kao subjektivne vrijednosti koje slijedimo radi ostvarenja naših vlastitih viših ciljeva. No za Vuk-Pavlovića, gledati duhovne vrijednosti kao nešto što čovjeka odjeljuje ili individuira od drugih, posve je pogrešno i promašuje samu bit duhovnih dobara. Vuk-Pavlović inzistira da su to intersubjektivna dobra koja nadilaze i povezuju individualne subjekte: 'Duhovnost' kaže on 'i svačija je i ničija, pa takva ne može podnositi isključivu pripadnost ... subjektu. Duhovnost se niti pridaje niti podaje: ona povezuje' (2007:16). Duhovna dobra po svojoj naravi 'mogu i moraju biti zajednička' i na taj način ona su društveni čimbenici koji imaju 'bitna kulturnopovijesna značenja' (2007:116). U svojem kasnijem tekstu 'Značenje povijesne predaje' Vuk-Pavlović iznosi da su duhovne vrijednosti koje su bitne u ovoj društvenoj domeni 'jezik, običaji, pravni poredak, načini ophođenja u obitelji i rada u zvanju, vođenje rata, znanstveni nazori i filozofični naponi, umjetničko stvaranje, vjerovanja i oblici bogoštovlja, odgoj i nastava, vladavina i drugo slično' (2007:208).

Pretpostavka za izgradnju i očuvanje svih ovih prije navedenih vrijednosti je sloboda u kojoj će se osoba 'očito-vati u dostojanstvu nezasjenjene ljudske svoje bivstvenosti' (2007:116). Kao što primjećuje Marija Brida, za Vuk-Pavlovića 'sloboda je najbitnije obilježje čovjeka, ali ne kao datost već kao mogućnost koju treba dovesti do ozbiljenja i za kojom težnja čini život vrijednim i čovjeka dostojnim. (...) Sloboda ... nije nikome odgovorna samovolja, već je rijedak duhovni domet samoodgovornosti čovjeka; domet koji uvjetuje mogućnost etosa, ali i uopće ljudskog stvaralačkog života.' (Brida 1986: 5). Samo slobodan čovjek može iz individue prerasti u osobu i ličnost. Jednako tako sloboda u međusobnoj interakciji i udruživanju osoba temelj je *zajednice*. Zajednica je povezanost osoba u njihovoj jednakosti i suodređenosti, nasuprot moći i prisili koja je temelj *kolektiviteta* kao skupine određene odnosima nadređenosti i podređenosti. Snaga neke zajednice ovisi

o slobodi svakoga pojedinca da izgrađuje vlastitu osobnost, tj. 'samopotvrdom, samoosvješćivanjem, osamostaljivanjem, samoprodubljanjem lica i što usrdnijim razvićem osobne mu bivstvenosti' (2007:117). Tako nastaje spontana, neprisilna suradnja u kojoj zajednica oživljava svoj vrijednosni sadržaj.

Kao što 'svaki čovjek ima svoj vlastiti 'put k čovještvu', koji odgovara singularnosti njegova 'poziva', naime onoga osobnog odnosa spram vrjednota koji sačinjava neponovljivu novost svake čovjekove duhovnosti i neiscrpan smisao njegove slobode' (Brida 1986: 5-6), tako i zajednica ima svoj vlastiti put u kojemu njeni članovi izgrađuju svoj vlastiti sustav vrednota. Koliko je neka društvena institucija ili 'tvorba', kako kaže Vuk-Pavlović, u skladu s vrednotama zajednice koju bi trebala podupirati i ostvarivati, može se prosuditi samo iz 'unutrašnjeg sustava zajednice' (2007:118). Prema Vuk-Pavloviću, osobe koje nisu u odnosu povezanosti sa zajednicom 'jedva [će] moći ostvariti punu mogućnost kritičkog uvida i zauzimanje utjecajna stajališta pogledom na zbiljnost i ispravnost ili pak prividnost područja vrjednota' (2007:118).

Razdjeljujući tako individu od osobe, kolektiv od zajednice, te prisilu od slobode, Vuk-Pavlović dolazi do drugog pojma iz naslova svog teksta – nazovizajednice (njemačkom izvorniku Vuk-Pavlović koristi termin *Scheingemeinschaft*). Riječ je kovanica koja označava skupinu koja stvara privid zajednice, a zapravo je njena negacija. Nazovizajednice nastaju u slučajevima kada se zbog određenih kolektivnih ciljeva podmeću lažne vrednote. U njima poriv za suradnju ne dolazi autonomno od strane osoba koje dijele zajedničke vrijednosti, već je nametnut izvanjskim pritiskom iza kojega stoji moć kolektiva koji nameće svoje ciljeve (kao što su prirodni opstanak, te moć i nadmoć). To nametanje često se događa pod krinkom, tajno i bez sudjelovanja javnosti (2007:118).

Za Vuk-Pavlovića nazovizajednica nastaje u borbi između kolektiviteta koji se temelji na ideji čovjeka kao tjelesno-duševnog bića i 'zajednice, u kojoj se čovjek zna naći kao duševno-duhovno lice, persona' (2007:119). Tamo gdje se uskraćuje sloboda, 'očitovanja duhovnosti', zajednica se dovodi do propadanja i na 'rub rasula'. Iako Vuk-Pavlović prihvaća da je moguće da i unutar nekih društvenih skupina ne postoji pravi duh zajednice okupljen oko uzajamnih vrijednosti pa se

**Zajednica i
vrijednosti.
Politika u
djelu Pavla
Vuk-Pavlovića**

—
Tvrtko Jolić

te skupine rastaču iznutra, pravu opasnost vidi u izvanjskim napadima na duh i održanje zajednice. Te izvanjske sile djeluju na različite načine: unošenjem zabune u pogledu osobnih uvjerenja, obmanjivanjem i zastrašivanjem članove zajednice, ograničavanjem slobodne upotrebe razuma i, na koncu, 'sprječavanjem zajednična gajenja određena vrijednosna doživljavanja i održavanja njegova kontinuiteta bilo omalovažavanjem vrijednosti i dobara značajnih po život zajednice bilo zbunjivanjem javnog mnijenja ili i diskriminacijama različite oštine' (2007:120). Sve to vodi unutrašnjem lomu zajednice kojoj se nameću vrijednosti koje nisu njezine, i s kojima se članovi zajednice ne mogu poistovjetiti niti zdušno stati iza njih. Na taj način, lišena vlastitih vrijednosti, društvena skupina je za Vuk-Pavlovića 'naročito bijedno žaljenja vrijednosno stanje, upravo kao provalija društvenog života' (121).

Svaku zajednicu može pogoditi ovakva sudbina (2007:122), ali najizloženije su tome one 'šire i utjecajnije' zajednice. Iako se iz konteksta da razabрати da pod tim misli na nacionalne zajednice, Vuk-Pavlović ovdje ne imenuje izrijeком koje su to 'šire i utjecajnije' zajednice. Međutim na drugom mjestu, u tekstu 'Značenje povijesne predaje' izrijeком označava narod kao 'sudbinsku zajednicu' koja to jest 'samo po zajedničkoj predaji' (2007:213). Jedan način na koji se ta sudbinska zajednica može urušiti u privid zajednice jest gubitak spone između prošlosti i sadašnjosti zajednice koja je sadržana upravo u povijesnoj predaji, što je tvrdnja koju iznosi i naglašava u oba svoja ovdje spomenuta teksta. U 'Značenju povijesne predaje' tako kaže: 'Samo gajenjem svoje predaje i slobodnim uvažavanjem budnih po njoj nastojanja i smjaranja može narod podržavati stilsko jedinstvo i, prema tome, ravnotežu svoje kulture, u čemu valja vidjeti jedino jamstvo njezina kontinuiteta, a time nužno i duha, samobitnosti i opstanka samoga naroda' (2007:220).

Kao najveću opasnost opstanku istinske zajednice Vuk-Pavlović ističe razne oblike totalitarizama: 'Najočitije se pak ukazuje a i najnepodnošljivije nadaje opasnost po unutrašnju istinitost i integritet prave zajednice na tlu državna totalitarizma, koji se, bit će po nuždi, daje na to da svu društvenu povezanost sebi bez izuzetka podvrgne pritijesnivši je u odnose podređenosti uz prividnost suodređenosti članova vezanih

na ustrojstvo takve zajednice te se pri tome i ne žaca često i najkrućih mjera prisile' (122). Na opasnost od totalitarizma različitih vrsta Vuk-Pavlović upozorava još u svom djelu *Ličnost i odgoj* u kojemu kaže da '*krajnji individualizam i najširi kolektivizam u zbilji idu uporedo, ... obodvoje je samo lice i naličje iste osnovne volje, volje za moću i samovlašću*' (Vuk-Pavlović 1932: 119).

Na kraju svog teksta Vuk-Pavlović upozorava da prijetnja zajednici ne dolazi samo unutar državnih političkih procesa. 'Patvoreno zajedništvo' i 'zajednice patvorena ustrojstva' mogući su i na nadnacionalnoj, međunarodnoj razini i Vuk-Pavlović se pita koliko je u međunarodnim organizacijama moguć 'istinski odnos koordinacije, suodređenosti i koliko je među njima [članicama međunarodnih organizacija, *op.a.*] moguća kooperacija, suradnja, uz zbiljsku solidarnost, nepatvorenu, pravu uzajamnost' (122). Uzimamo li u obzir sve razlike u kulturama i idejnim polazištima različitih nacija a posljedično onda i u različitim sustavima vrednota koje zastupaju, opravdano je, prema Vuk-Pavloviću, dovesti u pitanje i samu mogućnost neke takve internacionalne zajednice.

Što na temelju uvida iz ovog kratkog i u sekundarnoj literaturi relativno rijetko tematiziranoga teksta možemo zaključiti o Vuk-Pavlovićom promišljanju političkih fenomena? Pavao Vuk-Pavlović nije niti u etičkoj problematici niti na području politike ostavio neku sustavnu teoriju. Politika i fenomeni vezani uz nju, pojavljuju se u Vuk-Pavlovićevim djelima kao jedna od vrednota koja određuje istinsko bivstvo čovjeka, kao bića vrednota. No imamo li u vidu da su vrednote kao takve usko povezane sa slobodnom uspostavom zajednice koja dijeli zajedničke vrednote, i da upravo nacionalna zajednica ima ključnu ulogu u održanju sustava vrednota, pokazuje se da u Vuk-Pavlovićevom djelu iznimno važno mjesto ima politika. Bilo bi međutim pogrešno kod Vuk-Pavlovića tražiti one elemente koje se obično očekuju u suvremenim normativnim teorijama političke filozofije: na koji način urediti državu, što je pravedna raspodjela dobara i slično. Vuk-Pavlović, kako

**Zajednica i
vrijednosti.
Politika u
djelu Pavla
Vuk-Pavlovića**
—
Tvrtko Jolić

primjećuje Marija Brida, na etičkom planu zastupa 'radikalni pluralizam vrijednosti ljestvica' (Brida 1986: 6). Možemo postaviti pitanje vrijedi li taj Bridin zaključak i za područje politike.

Kao što je već ranije istaknuto, Vuk-Pavlović zauzima stajalište da su kriteriji za procjenu svake zajednice dani u praksama same zajednice. Iz te perspektive nije moguće iznijeti skup univerzalnih pravila koja bi određivala uređenje političkih društava. U odbijanju univerzalizma u području političkih vrijednosti, stajališta Vuk-Pavlovića srodna su stajalištima koja su kasnije zauzimali zagovornici političke filozofije komunitarizma. I za Charlesa Taylora, Alasdaira MacIntyre'a i Machaela Walzera, da nabrojimo samo neke od njih, prosudba političkog djelovanja u nekoj zajednici može se dati samo u sklopu 'interpretativnog okvira' unutar kojega zajednica gradi svoja vjerovanja, prakse i institucije (Bell 2016). No za razliku od etičke domene u kojoj svaka osoba sama za sebe izgrađuje svoj vrijednosni sustav, politička domena od osobe traži da se podvrgne zajednički dijeljenim vrijednostima. Ako je, Vuk-Pavlovićevim rječnikom, zajednica istinska, onda je pristajanje svake osobe na te vrijednosti slobodno i autonomno. Vrijednosni sustavi mogu se razlikovati od zajednice do zajednice, pa u tom pogledu ima smisla govoriti o pluralizmu političkih vrijednosnih ljestvica. Međutim kada se pogledaju stavovi koje Vuk-Pavlović zastupa u ovom i ostalim svojim tekstovima, ostaje upitno koliko može biti govora o pluralizmu političkih vrijednosti unutar određene zajednice. Iako možemo pretpostaviti da neke zajednice mogu biti izgrađene oko vrijednosti pluralizma te ga štite i promiču, to se nipošto ne smije pretpostaviti za sve zajednice. Neke se zajednice mogu naime organizirati samo oko jedne dominantne vrijednosti koja služi kao mjerodavna za procjenu ispravnosti djelovanja njenih članova i institucija društva. U tom slučaju ne bismo mogli govoriti o pluralizmu vrijednosti unutar tako organiziranih zajednica. Stoga bi se Vuk-Pavlovićevu poziciju moglo opisati kao oblik partikularizma prema kojemu se za prosudbu društvenih običaja i institucija ne mogu primijeniti apstraktna i univerzalna načela prosudbe već samo ona koja su dana unutar konkretne zajednice. Upitno je može li se ovo

shvaćanje primijeniti na suvremena društva koja su u velikoj mjeri obilježena znatnim razlikama u kulturnim, vjerskim i filozofskim shvaćanjima, a to je izazov s kojim se susreću i već spomenute komunitarističke teorije. Vuk-Pavlović ne adresira izravno ovaj problem, ali ga je barem djelomično svjestan kada kaže da 'može već pri samom sastavu neke skupine, već pri samom osnutku nekog udruženja nedostajati uzajamnosti' (119). Vjerojatnije je međutim da će do manjka uzajamnosti unutar zajednice doći ne 'pri samom osnutku' već u kasnijim fazama povijesnog razvoja zajednice tijekom kojega dolazi do transformacije, usložnjavanja i diferenciranja zajednice. Ostaje upitno tko u složenim i podijeljenim društvima ima pravo odrediti koje su vrijednosti temeljne za tu zajednicu, ako su upravo te vrijednosti predmet spora unutar zajednice.

Bez obzira na Vuk-Pavlovićev partikularizam političkih vrijednosti i problema koje on sa sobom nosi, iz autorova shvaćanja čovjeka kao bića sposobnog za ostvarenje duhovnih vrednota, mogu se izvući neke opće smjernice za uspostavu doličnog političkog društva. Vuk-Pavlović nas tako upućuje na važnost slobode koja je preduvjet izgradnje pojedinca u ličnost, i što je u kontekstu političkog djelovanja još važnije, preduvjet povezivanja tako izgrađenih ličnosti u smislene zajednice. Ovaj naglasak na slobodu svakoga pojedinca da izgrađuje samog sebe u etičkom, a onda i u političkom smislu, daje liberalnu notu Vuk-Pavlovićevom mišljenju. Ovaj liberalizam ipak ne bi trebalo shvatiti u smislu liberalnog individualizma u kojemu je naglasak u prvom redu na slobodi i interesima pojedinaca. Vidjeli smo da u Vuk-Pavlovićevom mišljenju istinsko participiranje osobe u višim, duhovnim dobrima nužno vodi do intersubjektivnosti i okupljanja osoba u zajednice koje dijele iste vrijednosti. Utoliko su njegovi stavovi o slobodi bliže onomu što je Isaiah Berlin označavao pozitivnim shvaćanjem slobode kao slobode za nešto, a u suprotnosti s negativnim shvaćanjem slobode kao slobode od uplitanja drugih (Berlin 2000). Pozitivno shvaćanje slobode sa sobom nosi izazov da neki vanjski autoritet, navodno znajući što je istinsko dobro za pojedinca i zajednicu, nametne svoje viđenje slobode. No, Vuk-Pavlović bio je i predobro svjestan

**Zajednica i
vrijednosti.
Politika u
djelu Pavla
Vuk-Pavlovića**
—
Tvrtko Jolić

tih opasnosti. Svako gušenje slobode od strane različitih totalitarnih režima, bio to fašistički, nacistički ili komunistički, vodi do ugrožavanja mogućnosti opstanka zajednice vrednota, čemu je Pavao Vuk-Pavlović svjedočio i svojim djelima i svojim vlastitim životom.

Literatura

- Bell, Daniel. 2016. 'Communitarianism', u: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/communitarianism/>>.
- Berlin, Isaiah. 2000. *Četiri eseja o slobodi*. Split: Feral Tribune, 2000.
- Brida, Marija. 1986. 'Etički problem u filozofija Pavla Vuk-Pavlovića', u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 12 (1-2): 3-13.
- Vuk-Pavlović, Pavao. 1932. *Ličnost i odgoj*. Zagreb: Tipografija.
- Vuk-Pavlović, Pavao. 2007. *Vrednota u svijetu*. Sabrana djela Pavla Vuk-Pavlovića. Knjiga 3. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

**Zajednica i
vrijednosti.
Politika u
djelu Pavla
Vuk-Pavlovića**
—
Tvrtko Jolić